


Terakkinin Tek Şartı: İslam^a

AYDAR G. HAYRUDDİNOV

Çeviren / Translated by

 TALEH ABBAS^b

Geliş Tarihi: 18.09.2022 | Kabul Tarihi: 28.10.2022

Öz: Bu makale, XIX. asrın sonu XX. asrın ilk yarısında yaşamış Tatar asıllı düşünür Musa Bigiyev'in hayatını, eğitimini, ilmi şahsiyetini ve içinde bulunduğu zamanın ferdi ve toplumsal sorunlarına karşı savunduğu görüşlerini konu edinmektedir. Meşakkatli eğitimi, Orta Asya'dan Avrupa'ya, Hindistan'dan Mısır'a kadar yoğun ilmi seyahatleri, sıkı ilmi çalışmaları, çileli hayatı ile bilinen Musa Bigiyev içinde bulunduğu zamanın şahıs ve toplum planında sorunlarına tek çarenin İslam'da olduğunu öne sürmektedir. O, İslam'ın sadece Tatar cemiyeti için değil aynı zamanda bütün beşeriyet için refahın tek yolu olduğunu savunmaktadır. O, geleneksel anlamda İslam diye bilinen algılara tümüyle katılmamış, modernizm anlamında Batı'dan gelen görüşleri de bütünüyle reddetmemiştir. Müslümanların İslam anlayışını ve İslam hukuk esaslarını yeni bir çözüm anlayışıyla ele almanın zaruretini ifade eden Bigiyev, toplumda İslam olarak bilinen algıların İslam'la bağdaşmadığını belirtmektedir.

Anahtar Kelimeler: Din, İslam, Tatar, Musa Bigiyev, terakki.

^a Çevirisini yaptığımız makale Volga ve Ural bölgesinde İslam düşüncesinin bin yıllık tarihinin özetini ihtiva eden *İstoriya Muslumanskoy Mıslı vı Volgo Uralskom Regione (Volga-Ural Bölgesinde Müslüman Düşünce Tarihi)* adlı kitaptan alınmıştır. Kitap 2009'da Kazan'da basılmıştır. Beş bölümden ibaret olan kitaptan önemli gördüğümüz "Musa Bigiyev: Terakkinin Tek Şartı: İslam" kısmını tercüme ettik.

^b İğdır Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Programı
talehabbas571@gmail.com

The Only Condition of Progress: Islam

Abstract: This article is about the life, education, and scientific personality of Musa Bigiyev, a Tatar who lived in the first half of the XX century at the end of the XIX century, and the views he defended against the individual and social problems of his time. Musa Bigiyev, who is known for his arduous education, intensive scientific travels from Central Asia to Europe, from India to Egypt, his hard scientific studies and his ordeal life, argues that Islam is the only solution to the problems of the individual and society of his time. He argues that Islam is the only way to prosper not only for the Tatar community in which it lives but for all of humanity. His approach to this did not completely agree with the perceptions known of Islam in the traditional sense, nor did he reject all the views coming from the West in the sense of modernism. Expressing the necessity of addressing the understanding of Islamic religion and Islamic legal principles with a new understanding of the solution, Bigiyev states that the perceptions known as Islam in society are incompatible with Islam.

Keywords: Religion, Islam, Tatar, Musa Bigiyev, progress.

Giriş

XIX. asrın sonu ve XX. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan Musa Carullah Bilgiyev (1875-1949), Tatar dini münevverler heyetinin en parlak temsilcilerinden biridir. Onun hayatı, bilgisi ve tecrübesi tamamen İslam toplumunda hayatın her alanını kapsayan sahte dindarlıkla mücadelede adanmıştır.

1. Hayatı ve Eğitimi

Musa Bigiyev'in hayatı üç esas aşamada ele alınabilir. İlk aşama; 1904 te tamamladığı bilgi ve eğitim arayışı devri, İkinci aşama; Musa Bigiyev'in 1930-te SSCB dan hicret ettiği ana kadar devam eden bir devir; Üçüncü aşama seyahatlerde bulunduğu devir.

Din hakkındaki ilk eğitimini anası Fatima hanımdan alan küçük Musa daha sonra Rostov-Don şehrindeki Real lisesinde okudu. Ancak tahsilini yarım bırakıp anasının isteği üzerine Kazan'da Apanayev'ler medresesinde İslami ilimleri öğrenmeye başladı.

Bigiyev medresenin nizam ve kurallarına alışmakta zorlandı. Bu nedenle eve dönüp, lisede eğitimine devam etti. Öğrenimini tamamladıktan sonra, oğlunu din alimi görmek isteyen anasının isteğini yerine getirerek İslami ilimlerdeki bilgisini artırmak için Mavarunnehr'e gitti. Buhara ve Semerkant medreselerinde uygulanan öğretim yöntemleriyle yetinmeyen Musa, kendi programıyla çalışmaya karar verdi. Bu amaçla hocalar buldu ve onlardan sadece geleneksel İslami ilimleri değil, Arapça, Farsça ve İslam literatürünün yanı sıra matematik ve astronomiyi de öğrendi.

Aynı yıllarda Bigiyev, Öklid (m.ö. 330-271), Pisagor (m.ö. 570-495), Arşimet (m.ö. 287-212), Rene Descartes (ö. 1650) ve Roger Bacon'un (ö. 1292) fikrî mirasıyla tanıştı. Görünen o ki, Orta Asya'daki eğitimi onun dünyevi bilimlere olan ilgisini artırmıştır. Vatanına döndükten kısa bir süre sonra İmparatorluk Üniversitesinde eğitim almak için St. Petersburg'a gitti. Latince bilmemesi bu arzusunun gerçekleşmesini engelledi. Ancak Musa pes etmedi, İstanbul'a gitti ve askeri mühendisler okulunu kolayca kazandı. İki kıtanın kavşağında bulunan bu kadim kentte, Rostov

şehrinden olan yerlisi ve İstanbulda Rus dili ve iktisat öğretmeni olarak çalışan Tatar şairi Musa Akyegetzade (1864-1923) ile tanıştı.

Bu tanışlık, Bigiyev'in gelecekteki tâlihini belirledi. Çünkü Akyegetzade, kendi memleketinden olan birinde arzu ettiği İslami düşünceleri gördü. O Musa'yı İslami ilimleri inceleme konusunda devam etmeye ikna edebildi. Bunun neticesinde Bigiyev mühendislik okulundan ayrılarak, dini ilimleri hayatının ana işi olarak hedefledi. Böylece Avrupa ile Asya, Batı ile Doğu arasında yer alan İstanbul, bilgi arayışındaki bu gencin hayatında bir ayrım çizgisi haline geldi. Nitekim Musa Bigiyev ömrünün sonraki döneminde, hayatındaki bu keskin dönüşün, *Allah'ü Teâlâ'nın dini ilimlere karşı kendisinin kalbine ektiği sevgi tohumları nedeniyle olduğunu* ifade etmiştir.

Önce Türkiye'de eğitim gören Musa Bigiyev, daha sonra Mısır'a giderek Kahire'deki El-Ezher Üniversitesi'nde eğitime başladı. Burada, önde gelen Müslüman dini reformcu Muhammed Abduh'un (1849-1905) derslerini dinlemenin yanı sıra, onunla kişisel temas kurma fırsatı buldu. Ayrıca Musa, Mısır Milli Kütüphanesinde aktif bir şekilde Kur'ân tarihini incelemeye başladı. Sonra hacca giden Musa, Hicaz alimler, Mekke ve Medine medreselerindeki eğitim şekli ile tanıştı. Devamında Hindistan'a giderek ülkenin kuzeyindeki Saharanpur şehri yakınlarında birkaç ay araştırmalarda bulundu. Burada Hintli İslam alimleriyle birçok ilmi sohbet yaptı. Ayrıca Hindu kutsal kitaplarını - Sanskritçe'yi incelemeye başladı. Mahabharata ve Vedalar da dahil olmak üzere eski dini kitapları aslından okudu. Araştırdığı bu kitapların muhtevasından etkilenen Musa Bigiyev bu kitapların semavi kökenli olduğu düşüncesine vardı. Bigiyev Hindistan'dan sonra Ortadoğu ülkelerini gezdi. Suriye, Lübnan ve Ürdün'de araştırmalar yaptı.

2. Çalışmaları

Musa Bigiyev 1904'te Rusya'ya döndü ve St. Petersburg'da Birinci Rus Devrimi'ne şahit oldu. Burada ilk eseri olan *"Tarih al-Qur'an vel-masahif"* (*"Kur'an ve Suhufların Tarihi"*) kitabını Arapça yazdı. Kitap daha sonra Muhammed Abduh başkanlığındaki *"el-*

Menar” dergisinde yeniden basıldı. M. Bigiyev, Tatar yayın organlarında birçok yayın yaptı ve Tatar ulusal kurtuluş hareketinde aktif olarak yer aldı. Müterakki bir din adamı ve yayıncı olan Abduraşhid İbrahimov (1857-1944) ile birlikte, 1905'ten 1907'ye kadar Petersburg'da basılan *“Ulfat”* gazetesini kurdu ve yayıncı yaptı. Bu süre zarfında Rus Müslümanlarının ilk kongrelerinde aktif rol alarak gazetesinde bu forumların materyallerini kamuoyuna tanıttı. Böylece, 1905-1906'da *“Ulfat”* gazetesinde onun imzasıyla Müslüman kongrelerinin ilerlemesini yansıtan ona kadar makale yayınlandı. Ayrıca 1906'da Müslüman kongrelerinin üç adet belgeler toplusunu yayınladı. Böylece genç bilim adamının adı Rus Müslüman toplumu arasında geniş bir ün kazandı.

Musa Bigiyev 1908'de Kazan'a taşındı. Bir oda kiraladığı binada bulunan *“Şarik Kitapkhane”* yayınevini sahibi Ahmed İshaki ile tanışması sayesinde eserlerini yayınlama fırsatı buldu. Bu şekilde, seçkin ortaçağ şâiri Ebul-Ala el-Maarri'nin (973-1058) Arapça'dan tercüme ettiği *“el-Luzumiyyat”* adlı şiir koleksiyonu, ilaveli yorumlarla birlikte yayınlandı. Yine aynı yayınevinde El Cezeri (753-833) ve el-Şatibi'nin (h.509) meşhur eserleri üzerine şerhleri yayınladı. İslam tarihinde, hak mezheplerinden birinin kurucusu olan imam Maliki'nin *“el-Muvatta”* adlı İslam tarihindeki ilk hadis çalışmaları kitabını ve imam el-Şatibi'nin teolojik-hukukî incelemelerini yeniden çaptırdı. Bunların dışında 1908 yılında Bigiyev, *“Arap Edebiyatı ve İslam Bilgisi”* başlıklı çalışmasını telif edip, yayınladı.

M. Bigiyev, 1909 kışında Kazanda basılan Kur'ân'da yazım hataları bularak bunu liste halinde kamuoyuna açıkladı. Hayırsever Yunusov'un teşebbüsüyle Kazan'da yapılan toplantıda Bigiyev'e nüfuzlu Müslüman alimlerin önünde konuşma ve bu basım sorununun temel sebeplerini açıklama fırsatı verildi. Kazanda basılan Kur'ân'ın grafik görünümü (resmî) orijinalinden o kadar çok farklıydı ki, bilim adamları durumu düzeltmek için en ciddi önlemleri almak zorunda kaldılar. Bu maksatla oluşturulan komisyon, Bigiyev'in vardığı sonuçları doğrulamakla kalmadı, aynı zamanda İncil'in İstanbul, Kahire ve Hint baskılarında da benzer

hatalar buldu.

Musa Bigiyev, 1909'da Orenburg "Hüseyniye" medresesinin yönetiminden din tarihi hocası teklifini kabul etti. O bu konudaki derslerinde öğrencilerine ilahi rahmetin her şeyi kapsadığı (inklusivizm) konusundaki kadim düşünceyi bahs etti. Bütün dinlerin doğru olduğunu kabul eden Bigiyev, Kur'ân ayetlerine istinat ederek, inançları ne olursa olsun tüm insanların Allah tarafından affedileceğini belirtmiştir. Bigiyev bu görüşlerini "*Şura*" gazetesinde yayınlamış ve "*Rahmati ilahiyya borhannari*" (*Her şeyi kuşatan ilahi rahmetin Delili*) kitabında açıklamıştır. Onun bu tezi Tatar ve daha sonra Osmanlı Müslüman cemaatini Musa Bigiyev'in hayran olan destekçileri ve uzlaşmaz muhalifleri olmak üzere iki gruba böldü.

1910 yazında M. Bigiyev Finlandiya'ya gitti ve oradayken kuzey kutup dairesi enleminde yaz gündönümü sırasında ufkun altına düşmeyen güneşi kendi gözleriyle müşahede etti. Gördüklerinden etkilenen Bigiyev, yolculuğunu tamamladıktan sonra yazdığı "*Özın könnarde ruza*" ("*Uzun günlerde oruç*") adlı risalesinde bu izlenimlerini paylaşmıştı. Bu eserde müellif, Kur'an'a istinad ederek, yüksek coğrafi enlemlerde Ramazan ayında oruç tutmanın gerekli olmadığına dair fetva vermiştir. O bu mevzudaki argümanlarını Kur'ân'ın insanların hayatlarını hafifletmek için bir araç olarak görmesine dayandırmıştır. Böylece Bigiyev, kuzey enlemleri koşullarında ve uzun yaz gecelerinde oruç tutma sorununa Müslümanların sağlık ve emek kapasitesini gözeterik bir çözüm sunmaktadır.

M. Bigiyev'in burada adları zikredilmeyen teolojik ve dini-felsefi eserleri, yeni bir anlamda İslam doktrinlerinin teorik temellerini yeniden oluşturmuş, bu da Rusya ve Osmanlı İmparatorluğunda yaşayan Müslümanların kültür hayatında çok önemli bir olay haline gelmiştir.

1917'deki Bolşevik darbesi, eski imparatorluğun tüm halkları için kendi kaderini tayin özgürlüğü hakkındaki sloganları başlangıçta Bigiyev'i şaşırttı. Umutlardan ve planlardan cesaret bulan bi-

lim adamı, öncülük ettiği yeni bir basın organı olan "Al-Minbar" gazetesini kurdu. Buradaki amaç, 1917'de ilan edilen Tatarların özgürlüğünün menfaatine hizmet etmektir. Ancak Bigiyev çok geçmeden Bolşevizm'in mahiyetini anladı ve 1923'te Berlin'de "*İslam milletlerine*" ("*İslam milletlerine çağrı*") isimli meşhur eserini yayınladı. Bu meydan okumayla Marksizm'in postulatlarını eleştirdi. Bigiyev bu eserini "*İslam Alfabesi*" olarak adlandırması nedeniyle N. Buhari'nin "*Komünizm Alfabesi*" adlı eserine cevap olarak yazdığı düşünülmektedir. Bu çalışmanın içeriği, Bigiyev'in Sovyet hükümeti tarafından zulme uğraması için tek başına yeterliydi. Kitabın editörlüğünü Tatarların meşhur sosyo-politik şahsiyetlerinden, yazar ve siyasi muhacir aynı zamanda Bigiyev'in arkadaşı ve meslektaşı olan Gayaz İshaki (1878-1954) tarafından yapılması meseleyi daha da zorlaştırdı. Bu yayına göre M. Bigiyev, Birleşik Devlet Siyasi İdaresi (OGPU) tarafından tutuklandı ve bir süre Karşı Devrimcilerle Mücadele Komisyonu'nun (CC) Lubyanka'daki cezaevlerinde kaldı. Müslüman topluluğunun baskısı nedeniyle ancak serbest bırakıldı.

1930'un sonunda M. Bigiyev, karısını ve altı çocuğunu geride bırakarak Sovyetler Birliği'nden gizlice ayrılmaya karar verdi. 19 yıl daha sürgünde yaşadı ve bu yıllarını Avrupa, Doğu ve Hindistan'da sürekli seyahatlerde geçirdi. Ayrıca Çin, Japonya ve Güneydoğu Asya adalarında İslam'ı anlatıyor, öğretiyor, Müslümanların bilimsel, dini ve siyasi faaliyetlerine katılıyor ve elbette çok yazıyor. Bu yıllarda kalemi altında Arapça birçok dini eser yayımlandı. Musa Bigiyev hayatının son günlerini Kahire'de geçirdi. 28 Ekim 1949'da öldü ve Hidiv'in kraliyet ailesi mezarlığına ihtirmla defn edildi.

3. Musa Bigiyev'in Fikri Mirası

İslam dünyasının Batılı ülkelerinden geri kalması Avrupa'nın önde gelen devletlerinin Doğu'ya doğru mali ve ekonomik yaptırımları sırasında kendini tüm ifşasıyla gösterdi. Bu sorun daha sonra 19. ve 20. yüzyılın başlarında Müslüman dini-reformist düşüncenin en keskin algılanan ve acı veren baskın sorunu haline geldi. M. Bigiyev'in açıkça ifade edilmiş hümanist bir sese sahip yaratıcı mirasının, Müslümanların sosyal hayatını etkileyen ve

Batı'nın önde gelen sanayi ülkelerinin sömürgeci baskısı altında onları köleliğe mahkum eden sorunları etkin bir şekilde çözmeğe odaklanmıştır.

Ancak Müslüman dünyasının tedennisinin sebebini İslam'ın yönetiminde gören ve Batı'ya teslim olan modernistlerin ve din reformcularının aksine M. Bigiyev, tam tersine İslam'ı sadece Müslümanlar için değil, genel olarak toplum için refahın tek yolu olarak görüyordu. Mütefekkir Batı ait olan her şeyi inkar etmemiş ve geleneksel anlamda İslama ait olan her şeyi kabul etmemiştir. Bigiyev'in Batı karşısındaki tutumu ancak onun İslam'a bakışı temelinde anlaşılabilir. Bigiyev'e göre hem müslüman olmayıpta dışarıdan gözlemleyenler için hem de Müslümanların kendilerine için İslam gibi görünen şeyler İslam ile bağdaşmamaktadır.

Tatar düşünür, İslam'ın her bireyin ve bir bütün olarak insanlığın yararına hizmet eden her şey olduğuna inanıyordu. Bu nedenle, Batı'nın hayret verici endüstriyel, teknik, sosyo-ekonomik ve kültürel başarılarını, tüm insanlığın yavaş yavaş tek bir organizma olarak yaklaştığı İslam'ın bir yüzü olarak görmüştür. Tarih hakkında böyle sıra dışı bir görüş, o zamanın Müslüman dini-felsefi düşüncesi için tamamen benzersiz bir yaklaşımdı. Bigiyev, mücerret yapıları sevmezdi, ancak fikirlerini her zaman mevcut hakikatlerle irtibatlandırır. Meselen, müslüman cemiyetinin birçok manevi, akli ve içtimâi problemini, İslam'ın müslümanlar üzerindeki yetkisinden değil, Müslüman dini ve siyasi otoritenin nâzil olan dinin ruhundan ve fundamental esaslarından uzaklaşmasından kaynaklandığını vurgulamıştır. Bu sebeple reforma ihtiyacı olan bir şey varsa, bunun İslam değil, Müslümanların kendileri, zihinleri ve kalpleri olduğunu iddia etmiştir. "Bana göre, İslam "dini reform" diye isimlendirilen tüm fiiler kompleksinden herhangi bir amele ihtiyaç duymaz. Sosyal, dini ve siyasi sorunların İslam için değil, bizim için bir tehdit olduğunu vurguluyorum.

Ve hiç şüphe yok ki bu ölümcül hastalıklar ortadan kaldırılmalı ve tedaviler bulunmalıdır. İşte o zaman İslam'da reform yapmaya gerek kalmayacak. Aksine İslam'ın lütfu ve iyileştirici gücünün

yardımla kendimizi iyileştirmeli ve aynı zamanda varlığımızı iyileştirmeli ve ıslah etmeliyiz.”

M. Bigiyev'in, 1904'te Rusya'ya döndükten sonra geleneksel din eğitimi sistemini çok sert değerlendirmesiyle, Müslüman dünyasının ruhsal ve zihinsel hastalıklarının derecesinin ne kadar feci görüldüğünü "... biz dini medreselerimizde müslüman evlatlarını gerçek din düşmanına dönüştürüyoruz" şeklinde ifade ederek karakterize ediyor. Bu analiz Müslüman eğitim sisteminin yapısı ve mazmunu konusuna muttali olan bilgi sahibi bir kişinin vardığı kanaatti. M. Bigiyev, İslam medeniyetinin tarihi geçmişine bakarak, toplumsal ilerlemenin temel ölçütü hakkında, içinde bulunduğu üzücü durumu ve Batı'dan geri kalmışlığının sebeplerini fark ederek böyle bir neticeye varmıştır. Bigiyev'e göre tek çâre müterakki bir ideolojiye yani İslam'a dayanan ve insanlığı mekanik, rutin işlevlerin zincirlerinden kurtaran bir toplumsal kuruluşun kurulmasıdır.

İslam medeniyetinin yükseliş ve düşüş sebeplerini incelerken yukarıdaki kriteri uygulayan M. Bigiyev, üç temel toplumsal oluşum kurumu kavramını geliştirmiştir: 1) din; 2) dini hükümlere dayalı gelişmiş bir hukuk sistemi ve 3) felsefi ve ideolojik tutumlar. Düşünür, bu sosyal kurumları herhangi bir uygarlığın ilerici gelişimi için vazgeçilmez ön şartlar olarak gördü. M. Bigiyev, Müslüman toplumun siyasi, ekonomik ve kültürel gelişiminin doruklarına bu temellerin ahenkli birleşimi üzerine inşa edildiği dönemde ulaştığını vurguladı. Daha sonra yukarıda beyan edilen kurumların tahrif edilmesi ve bozulması, içtimai yapıdaki rollerini ve yerlerini ihmal etmesi İslam medeniyetinin durgunlaşmasına ve gerilemesine yol açmıştır.

Müslümanların Batı'dan geri kalmışlığının İslam dininden kaynaklanmadığını ispatlayan M. Bigiyev, kendisine göre İslam dünyasının kaderini olumsuz etkileyen diğer faktörlere de dikkat çekti. Bu faktörler şunları içeriyordu:

- 1) Fethedilen Arap olmayan halkların kültürlerinin etkisi;
- 2) Müslümanların eski Yunan felsefesiyle tanışması, yöntemlerinin dini-felsefi düşünce ile özümsemesi ve Müslüman

skolastisizminin ortaya çıkışı - kelim;

3) küfür suçlaması (tekfir) eşliğinde özgür düşünceye zulüm;

4) en önemli konularda eski otoritelerin talimatlarını (taklid) körü körüne takip etme geleneğinin ortaya çıkması;

5) kadının sosyal rolünün bozulması ve insan haklarına uyulmaması;

6) Müslümanların ahlaki ilgisizliği ve pratik pasifliği, alimlerin ve din adamlarının Müslüman toplumun gerçek sorunlarından uzaklığı;

7) Müslüman eğitim sisteminin aşırı ataleti;

8) neo-imitasyon - Müslümanlar düşünmeden Batı'yı taklit etmesi.

M. Bigiyev Müslüman medeniyetinin gerilemesi ve müslüman dünyasındanki sosyala durğunluğun bir diğer önemli nedeni olarak insanın dahili, manevi ve ahlaki eksikliği ve inanç zayıflığı olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte bu durumu düzeltmenin ve İslam medeniyetinin büyüklüğünü canlandırmanın yollarını sıralayan M. Bigiyev, kişi ile ilgili dış olaylara daha fazla dikkat çekmiş, Kur'ân'ın yüksek konumunu, Hz.Peygamber'in (s.a.v.) sözlerini, aklın ve özgür düşüncenin otoritesini, sağlıklı ve güncel bir şeriatı, kadın haklarının güvencesini ve eğitim özgürlüğünü şart koşarken bireyin kendini tanıma, kendi kendini yetiştirme ve kendini geliştirme olgusunu ifade eden Tasavvuf geleneğine saygı duyduğu, ana sosyal inşa güçlerinden biri olarak gördüğü ve çok dikkat ettiği halde onun için ikinci planda kalmıştır.

4. Görüşleri: İlahi Rahmetin Her Şeyi Kapsamaası ve Hukuki Reform Fikri

Musa Bigiyev'in ilmi mirası, onun temel teorik yapılar geliştirerek ve çeşitli pratik önlemler uygulayarak İslam'ın dirilişi için gerçekten muazzam çabalar sarf ettiğini gösteriyor. Teorik kurgularına bir örnek olarak M. Bigiyev'in ilahi rahmetin kapsayıcı doğasına dair ispatı ve pratik çalışmalarına örnek olarak Müslüman hukuk sisteminin en önemli kültür olarak yeniden düzenlenmesi ve iyileştirilmesi konusundaki önerileri gösterilebilir.

Bigiyev'in Allah'ın ihatalı merhameti, dini inançları ne olursa

olsun tüm insanların gelecekte affedileceği ve cehennem azabının sonsuz olmadığı doktrini ile yaptığı konuşma, Allah ve Allah'ın bir ferd ve bir bütün olarak insanlığa karşı tutumu hakkındaki fikirlerin rasyonelleştirilmesinde önemli bir adımdır.

M. Bigiyev'in ilahi rahmetin evrenselliği sorununa olan ilgisi birkaç nedene bağlıdır. Özellikle, "kâfirlerin" cehennemde ebedi olarak cezalandırılması konusunda Müslüman kitleler arasında yaygın olan teolojik konumdan memnun değildi. M. Bigiyev'e göre, bu sonucun ciddi bir temeli yoktu. Çünkü, birincisi, Kur'ân'ın ilan ettiği insanın yeryüzündeki hakimiyeti (hilafet) ilkesiyle çelişiyor, ikincisi, Allah'ın sonsuz merhameti ve her şeyi kuşatan hikmetiyle ilgili İslam'ın temel esaslarıyla örtüşmüyordu. Musa Bigiyev bu mevzuyla bağlı olarak aşağıdaki hususları sorgulamaktadır:

"Ebedi hayata kıyasla çok kısa bir an olan bu dünya hayatında saadet ve refahtan tamamen mahrum kalan bir insan, ahirette sonsuz bir azaba mahkûm olursa, o halde alemlerin Rabbi olan Allah ne amaçla böyle zavallı ve çaresiz insanlar yaratıyor? Allah, insanların çoğunu ebedî azaba mahkûm etmek istiyorsa, rahmeti gazabı karşısında bir hiç olmuyor mu?"

Bigiyev bu tür sorularını Kur'ân'da, Sünnet'te ve İslami eserlerden bu konuyu açıklayan kaynaklarda aradı. Kelamcıların bahs edilen mevzuyla alakalı eserlerini inceleyen Bigiyev onların bu konuyla ilgili görüşlerini sert bir şekilde eleştirmiş, kelamcıların konuyla ilgili açıklamalarını ahmak ve uydurma saçmalıklar olarak nitelendirmiştir. Arştırmalarına tasavvufcuların eserlerini incelemekle devam eden Bigiyev, savunduğu *her şeyi kapsayan ilahi rahmet* tezine uygun gelen görüşleri sûflilerin yazılarında buldu. O bu görüşünü daha sonra Kur'ân ve Sünnet'ten on teolojik delil getirerek teyit etmiştir.

Bigiyev, ilahi rahmetin özüne ilişkin soru bağlamında, iman alâmetlerine göre bölünmüş insanlığın kaderini de düşünmek zorunda kalmıştır. Aynı zamanda, insanların inancına cehalet, aptallık veya dinsizliğin bir tezahürü olarak muamele edilmemesi gerektiğini nezaketle beyan etmiştir, hem dini hem de insanı doğal gelişimin öznelere olarak görerek şöyle demiştir: "...din ve insan fitrî

bir durumu temsil eder, din de medeniyet kimi tabii bir surette gelişmektedir." Bigiyev'e göre bu tür bir yaklaşım, diğer dini görüş ve inançlara karşı saygılı ve hoşgörülü bir tutuma yol açar. Bigiyev şöyle demiştir; "Hiç kimsenin dininden veya inancından dolayı irtidat veya dinsizlikle suçlanmamasını sağlamak için elimizden gelenin en iyisini yapmamız gerekmektedir"

Tüm insanlığın ilerlemesini, uyumunu ve refahını sağlamanın tek gerçek yolu olarak İslam'ı ve değerlerini savunan bir Bigiyev'in, diğer ilkelere inanmasına ihtimalin olmadığı açıktır.

Musa Bigiyev, ilahi merhametin her şeyi ihata etmesi fikrine dayanarak, klasik felsefenin ana sorunu olarak Tanrı ile dünya arasındaki etkileşim sorununa son derece zarif bir çözüm buluyor. Bigiyev görünüşte tamamen teolojik olan bu soruya bariz bir sosyo-felsefi renk ve önem verip, onun vasıtasıyla yirminci asrın başında Tatar ve genel Müslüman sosyal reallığında meydana gelen bütün manevi ve ahlaki problemler kompleksine değinmiştir. Misal olarak, Tatar halkının hayatının etnik-tarihsel vasıflarıyla ilgili olan bu sorunun ahlaki-etik yönünü ele alalım. Yüzyıllar boyunca Rus egemenliği altında olan Tatarlar, bağımsızlık için özlem duydular ve tek teselliye manevi "rahatlıkta", yani acı çeken tüm insanlara cennet mükafatı ve zulm eden tüm zalimlere cehennem azabı vaat eden bir dinde buldular. Böyle bir durumda, dindarlık kriteri, tamamen kişisel manevi ve ahlaki alandan etno- konfessional - politik ilişkiler düzeyine taşındı.

Elbette bu durumda fethedilen Müslümanlar tarafından otomatik olarak "kâfir" sayılan Ruslar, Allah'ın sevmediği taraf haline geldiler. Ancak bu, meselenin kendi içinde daha ciddi bir ahlaki sorunu gizleyen dış tarafıdır. Müslümanlara göre Ruslar, "Kitap Ehli" yani vahyedilen dinin kanunlarına göre yaşayan bir toplum olarak bilinirler. Yukarıda bahsedilenlerin ışığında, Rusların kesin olarak cehenneme gideceğine dair açıklayıcı bir gerekçe yoktu. Bununla birlikte, bağımsızlık kaybının acısı ve sömürge baskısının şiddeti, diğer şeylerin yanı sıra, İslam'ın temel ilkelerinin insanların cehenneme veya cennete layık olanlara bölünmesine ilişkin skolastiklerin, gayrimüslimler tarafından kabul

edilen dinlerin “sahteliğine” dayanan önyargılı yorumu, Tatarları felakete sürükledi. Sonuç olarak, Müslüman toplumun ahlaki atmosferi ciddi şekilde bozulmuş, insan ahlakı en iyi niteliklerini kaybetmeye başlamış, kitap ve sünnette ayrıntılı olarak açıklanan şekilde insanların amelleri İslam toplumuna aidiyetle bağdaşmaz hale gelmiştir.

Böylece, Allah tarafından Müslüman azınlığın, muhaliflerinin yaklaşmakta olan cezasına, işkenceci ruh haline dalma, "kafirlerle çevrili ıstıraplar", öfke, otoriteler tarafından vahşice bastırılan ulusal kurtuluş ayaklanmalar, zorla Hıristiyanlaştırılma Yüzyıllarca süren ezilmeler, yarı-kölelik, insanları manevi açıdan menfi şekilde etkilemiştir. Sonuç olarak insanların dünyadaki her şeyin Allah'ın iradesiyle gerçekleştiğine olan imanları sarsılmıştır.

Belirtilen olayların doğrultusunda anlaşılan şu ki; M. Bigiyev, İslam esasları dahilinde , Müslüman çağdaşlarını tek bir devletin sınırları içinde farklı halkların barış içinde bir arada yaşama imkanına ikna edebilmek için motifler aarayışı içerisinde. Bu arzusunu «*Рэхмэт илаһия борһанһары*» “*Rahmeti İlahiye Borhanları*” kitabında şöyle ifade etmektedir: “İnsanlarla iyi ilişkiler içinde yaşayabilmek, hem ilahi lütfun tüm insanlara şâmil olduğuna, hem de ahiette tüm insanların kurtulacağına inanmakla mümkündür”. Böylece M. Bigiyev, ahiette kâfirleri bekleyen ilahi ceza ve Müslümanların kurtuluşu hakkındaki batıl din inancına darbe vurmuştur.

M. Bigiyev'in malum dinî hakikatlerin obyektif yeni bir tefsirini teklif eden faaliyetinin en önemli yönü, nihayetinde bağımsız bir düşünce tarzına sahip, sosyal cihetten aktif, vahid insan cemiyetine entegre olmuş bireylerin oluşumuna yol açmış olmasıdır. M. Bigiyev'in İslam'ın hakimiyetini yeniden tesis etmek için aldığı pratik tedbirlerden bahsederken, ilmi mirasının hukuki boyutuna bir göz atalım. Belirtmek gerekir ki, M. Bigiyev İslami olmayan her şeyi inkar eden bir fundamentalist olarak nitelenemez. Çünkü M. Bigiyev 20. yüzyılın Tatar din düşünürleri arasında İslam hukuk sistemini güncel batı hukuk ilkeleriyle birleştirmeye çalışan ilk kişilerden biri olmuştur. Genel olarak, M. Bigiyev'in Müslüman

hukuk reformu alanındaki faaliyetinin esas çizgisi, onun rasyonelleştirilmesi ve vahyedilmiş ilahi hakikat platformunda ferdi ve içtimai hayatın gerçek sorunlarının çözülmesine müsait bir forma getirilmesiydi.

Buna ek olarak, Bigiyev, toplumda sivil özgürlüğün gerçekleşmesi için hukukun gerekli bir şart olduğu fikrine meylederek, İslam dünyasında mevcut olan geleneksel hukuk anlayışının teokratik, siyasi ve fiziksel keyfililiğin bir aracı olarak aalaşılmasına karşı çıktı. M. Bigiyev'e göre, kanun koyacak yetkinin temel başarısı toplumda sosyal çelişkileri dengeleme ve sosyal sorunları çözme yetkisidir.

Müslüman hukuk geleneğinin ana hükümlerinden biri, Kur'ân'ın Arapça'dan tercümesinin yasaklanmasıydı. Müminlerin manevi ihtiyaçları, Arapça bilen, Kur'ân ve Sünnet'i tefsir edebilen din adamları tarafından karşılanmıştır. Aynı zamanda gelenek ve kurullarla sıkı bir şekilde düzenlenen Kur'an tefsir bilimi vardı. Bütün İslam dünyasında ibadetler sadece Arapça olarak yapıldı. Başka bir deyişle, Reform öncesi Avrupa'da olduğu gibi, kitleler ilahiyatçıların ve din adamlarının aracılığı olmaksızın kendi başlarına kutsal metinlere erişemezlerdi. Bu nedenle hukuk sisteminin reformu açısından M. Bigiyev'in en göze çarpan faaliyeti, İslam dünyasında ender olaylardan biri olan 1912'de Kur'ân'ı Tatarcaya tercüme etmesi olmuştur. Gelenekçiler bu eseri tüm İslam geleneğinin, biliminin, dinin temellerinin ve Allah'ın büyük bir ihlali olarak değerlendirmişler ve bu çevirinin yayınlanmasını engellemek için ellerinden gelen her şeyi yapmışlardır

İnsanların mübarek ve mutlu yaşamının temelini İslam'da gören Musa Bigiyev, şeriatın gerçekleşmemiş olanaklarını kullanarak, hukuk ilkelerini yeniden ele almış ve daha derinden yorumlayarak dinin ruhunu ihya etmek için tüm çabasını sarf etmiştir. Yukarıda bahsedildiği gibi M. Bigiyev kendisini sadece bilginin teori ile sınırlamamış, her zaman hem büyük hem de küçük makyaslı somut önlemler önermiştir. Örneğin, dinin Kur'ân'da belirtildiği gibi insan hayatını kolaylaştıran bir araç olduğu ilkesini savunarak olarak, Müslümanların kuzey bölgelerinde ve Kuzey

Kutup Dairesi'nin üzerinde oruç tutmaları konusundaki meseleyi kendisinin hukuku güncelleştirme metodolojisine dayanarak çözüm ileri sürmüştür.

Geleneksel dünya görüşünü ve dolayısıyla genel olarak yaşam biçimini değiştirmeyi amaçlayan büyük ölçekli bir önlem olarak, düşünürün bir erkeğin kaburgasından bir kadının yaratılmasının eski efsanesi hakkındaki fikirlerini örnek olarak göstermek mümkündür.

M. Bigiyev, İbrahim'in dini efsanelerinden yola çıkan ideolojik stereotipleri esasannan yeniden inceledi. M. Bigiyev'in Kur'ân ayetlerinden yola çıkarak, kadının erkeğin kaburga kemiğinden yaratılması, kadının tabiatının inceliğini ve zarafetini ifade eden bir imge, bir mecazdır. Yani kadın ince, yumuşak kaburga kemiği gibidir. "İlk günah"tan bahseden M. Bigiyev, bununla ilgili Kur'ân'da kadını suçlamak için bir neden olmadığını, "*Ve Âdem Rabbine isyan etti ve yoldan çıktı.*" (Ta-Ha, 121). ayetini göstererek Kur'ân'ın malum günahattan ötürü Havva'yı değil, Adem'i suçladığını belirtmektedir.

M. Bigiyev, bu tür ayrıntıları bildiği halde, günahın anası ve insan ırkının çöküşünün suçlusunu olarak kadınların ezilmesine ve aşağılanmasına makul bir zemin bulmanın zor olduğunu belirtti.

Bigiyev, bu tür temsillerin Müslüman Doğu'da kadınların kamusal yaşamdan çıkarılmasında belirleyici bir rol oynadığına inanırken, onun görüşüne göre toplumun ilerlemesi için kriterlerden birinin kesinlikle kadının sosyal statüsü, kadının toplumda iştirak derecesiydi. Bigiyev, bir kadının toplumdaki yeri ne kadar yüksek ve onurluysa, o toplum bir o kadar uyumlu ve yaşanabilir olduğuna inanıyordu. Ayrıca M. Bigiyev, kadının sosyal rolünün erkeklerin sosyal statüsünden ölçülemeyecek kadar yüksek olduğunu ve kadınların erkeklerden daha mükemmel varlıklar olduğunu savundu. Düşünür'ün toplumu, toplumsal düzeydeki tüm kurumlarıyla her şeyden önce kadınların çıkarlarına hizmet etmeye çalıştığı düşüncesi özellikle etkileyicidir.

Kadınların yüksek sosyal statüsünü geri kazanmaya çalışan M. Bigiyev, Müslüman kadınların eğitim ve ahlaki imajı sorununa özel

önem verdi. Bigiyev İnsanların manevi ve dünyevi refahının kadınların eğitimine bağlı olduğundan emindi. Çünkü ona göre, güzel terbiye insan onurunun ve iffetinin esasını teşkil etmektedir. Yetiştirme konusuna odaklanan Bigiyev, İslam dünyasında genel olarak kabul edilen ve eski çağlardan beri kadının haysiyetini ve namusunu korumanın en iyi yolu olarak görülen tesettür ve peçeye karşı çıktı.

Düşünür, terbiyesiz bir kadın iffeti takdir etmediği için vücudunu ve yüzünü gizleyen bir peçe takmasının hiçbir faydası olmadığını yazmıştır. M. Bigiyev ayrıca, İslam dininin bir kadını yüzünü peçe arkasına gizlemeye zorlamadığını, çünkü asıl tehlikenin yüzün ortaya çıkmasında değil, bir bütün olarak toplum için ölümcül olan terbiyenin olmamasını kaydetti.

M. Bigiyev'in Müslüman kadınların yüzlerini gizleyen peçe takmak gibi geleneklerinden kurtulma çağrısı, toplumun yarısını teşkil eden kadını sosyal hayata çekme, topluma yakınlaştırma, kadına karşı kişisel sorumluluk gibi arzusundan ileri gelmektedir.

M. Bigiyev, İslami değerlerin optimal birliğini ve kadınların sosyal entegrasyonunda Batı'nın görüşlerini kabul etmiştir. Onun kadınların toplumsal önceliği hakkındaki görüşleri, toplumu kadının insan ırkının devamcısı olarak şahsi ve içtimai farkındalığına hizmet etmeye, onun için maksimum şartları ve fırsatları oluşturmaya davet etmektedir.

Böylece M. Bigiyev eserinde, yüzyıllardır insan nesillerinin bakış açısının temelini oluşturan, insanda yatan yaratıcı güçleri birbirine bağlayan, öbür dünyada cennet zevkini beklerken anlamsız ve kayıtsız bir hayat sürmen, insanları dine mahkûm eden toplumdaki dini anlayışının temel hükümlerini yeni bir bakış açısıyla gözden geçirmiştir.. Musa Bigiyev, dünyadaki konumunu yeterince değerlendiren ve yaşamının anlamını anlayan, davranışlarını ve faaliyetlerini tamamen yeni motivasyon ilkelerine dayandıran ve modernizmin tüm arsenalı ile donanmış, özgür düşünen, sosyal olarak aktif bir insan idealini geliştirdi. Bilim adamı, fikirlerini, kişisel, aile, sosyal ve insan yaşamının küresel ölçüde uyumlu bir şekilde düzenlenmesi için bir araç olarak

gördüğü İslam dininin temel hükümlerine dayandırdı.

Çok kutuplu bir dünyanın oluşumunun modern bağlamında, Musa Bigiyev'in eserleri, modern insanın Müslüman kültürüne karşı tutumunu belirleyen önyargıları ve klişeleri ortadan kaldırmaya yardımcı olabilir. Bu Tatar filozof ve ilahiyatçının mirası, Hıristiyan Batı ile Müslüman Doğu arasındaki çatışmaya olumlu bir çözüme yol açabilecek fikirleri ifade ettiği için de değerlidir. Aynı zamanda Musa Bigiyev'in teolojik-felsefi mirası, Müslüman toplumun dünya-tarihsel süreç arenasındaki yerini belirlemesine, ona İslami dininin büyüklüğünü ve şimdiye kadar bilinmeyen imkanlarını, onun yüksek misyonunu göstermesine yardımcı olabilir.

Kaynaklar

- Bigiyev, M., 1999. *İlahi Merhametin Delilleri*. Kazan Üniversitesi Neşriyatı, Kazan.
- Bigiyev, M., 2000. *Moy Vzglyad na İslamskiy Şariat. Naslediye Musa Carullaha Bigiyeva. Sbornik dokumentov i materyalov*. İman, Kazan, 78-90.
- Bigiyev, M., 2000. *Poçemu Zapad Progressiroval a Mir İslama prişol u upadok?. Naslediye Musa Carullaha Bigiyeva. Sbornik dokumentov i materyalov*. İman, Kazan, 70-78..
- Bigiyev, M., 2006. *İzbranniye Trudi*. Tatar kn. İzd-vo., Kazan.
- Taymas, G.B., 1997. *Musa Yarulla Bigi, Tormuşı Eşcenlege ve Eserlere*. (Trc. A. Kerimillin.), Tatar Din Ehellere serisi, İman, Kazan.
- Hayrutdinov A., 1998. *Musa Bigiev ob Oblyutnosti Bojey Milosi*. İman, Kazan, 40.
- Hayrutdinov A., 1999. *Posledniy Tatarskiy Bogoslov Jjizn i Naslediye Musa Carullah Bigieva*. İman, Kazan, 139.
- Hayrutdinov A., 2005. *Musa Jarullah Bigiev*. İzdatelstvo "Fen" Akademik Nauk, Kazan, 180.
- Görmez, M., 1994. *Musa Carullah Bigiyef*. Ysz., Ankara, 228.
- Mustafa, S., 1996. *Musa Carullah Bigiyef*. (Sadeleştirilen: Ömer H. Özalp), Pınar yay, İstanbul, 362.
- Kanlıdere, A., 2005. *Kadimle Cedit Arasında Musa Cârullah. Hayatı/*

Eserleri/Fikirleri. Ysz., Istanbul, 278.

Uluslararası Musa Carullah Bigiyef Sempozyumu., 1999. *Ölümünün 50. Yıldırımünde Musa Carullah Bigiyef (1875-1949).* 6-7 Kasım, Ankara, 285.